

isključivom antitotalitarizmu nije manje upadljiv. Celovitije uporedno istraživanje stanja u ostalim istočnoevropskim zemljama bi pružilo sliku krupnih promena u misli o politici i društvu 1990-ih godina sa više nijansi i jasnije razdvojilo opšte od konkretnijih uzroka u ovim procesima. Ispod vidljivog pojmovnog i terminološkog obrta (od antifašizma ka antikomunizmu i antitotalitarizmu) kriju se dublje i složenije teorijske promene (od izmene poželjne vizije društva do drugačijeg shvatanja društvenog determinizma).

Promene u epohalnoj svesti izmenile su "odnos snaga" unutar teorija o fašizmu. Originalnijih teorijskih pristupa fašizmu na nivou globalnih sinteza nema, a spor između klasičnih teorija o fašizmu i teorija o totalitarizmu je i dalje aktuelan, ali je sada levica u defanzivi. Nešto su zanimljivije razrade globalnih pristupa kod empirijskih istraživanja ekstremne desnice: operacionalizacija socijalnopsiholoških teorija o društvenoj anomiji sa prevagom kulturalističkog nad društvenoekonomskim poimanjem determinizma, zatim proučavanja omladinske potkulture nasilja i promena u porodičnom životu i kulturi vršnjaka. Lišen radikalne kritike kapitalizma, savremeni teorijski antifašizam pruža samo odgovor na pitanje da li je desničarski ekstremizam i fašizam manje ili više "normalna patologija" društva u tranziciji. Naučna tumačenja mogu uticati na reakciju različitih društvenih sistema na fašizam i desni ekstremizam. Pored prosvetiteljske antifašističke strategije Dudek pominje strategiju kriminaliziranja i strategiju patologiziranja fašizma. Prva pretpostavlja otvoreno suočavanje sa fašističkom prošlošću, bez prikrivanja i zamagljavanja grupne krivice u procesu socijalizacije, druga se ograničava na kaznenu politiku (ekstremisti se hapse samo kada neposredno ugrožavaju poredak), a treća skreće pažnju sa dubljih sistemskih izvorišta fašizma na periferne "patološke" segmente društva koji odudaraju od temeljnih ciljeva sistema. Različiti istraživački prioriteti upućuju na različite mere u borbi protiv savremenog fašizma. Teorije o fašizmu s razlogom i danas ukazuju na dugu tradiciju ekstremne desnice i na različitu interesnu osnovu saveza ili nerazumevanja ekonomskih elita kapitalizma i fašističkih pokreta. Levica govori o "prilagođenom fašizmu" ili neofašizmu i različitim oblicima kontinuiteta klasičnog fašizma i savremenog desnog ekstremizma. Za predstavnike teorija o totalitarizmu, pak, glavna linija razgraničenja nije između fašizma i antifašizma nego između "slobodne demokratije i totalitarizma", a u antifašističkoj formuli prepoznaju komunističku strategiju koja je krajem 1960-ih uspjela da stekne podršku mladih (Dudek 1994, S. 282-283). Borbeni antitotalitarizam zalaže se za krivičnopravni postupak protiv totalitarnih pokreta koji se neretko sistematičnije i doslednije primenjuje protiv leve (jer levičarski internacionalizam shvata još uvek kao opasnu polugu međunarodnog komunizma ili kao otvoreno izdajničko ponašanje u etniziranom Balkanu). U etniziranom mišljenju i od fašizma ima gorih stvari, to su kosmopolitizam, internacionalizam i mondijalizam, a normalizacija ekstremne desnice neosetno prerasta u slepi konformizam, koji nije kadar da razlikuje patriotizam od zločina. Kritički patrioti su kod malih naroda izloženi stigmati izdajnika više nego kod velikih naroda, jer se optužba protiv njih pravda opasnošću egzistencijalne ugroženosti celine narodnog bića. Tek kada se kod manjih naroda pojavi kritičnost prema sebi i kada se oni osmele da o sebi kritički sude u duhu nekonformističkog patriotizma mogu ovi narodi biti duhovno veći nego kada se na to reši fizički veliki narod. Pedagoški učinak prosvetiteljskog racionalnog antifašizma može biti uspešan tek kada se u društvu stvore širi uslovi za slabljenje i diferenciranje slepog nacionalističkog patriotizma. Očekivati da se to samo od sebe spontano razjasni pod imperativima globalizacije transnacionalnih zahteva međunarodnog svetskog poretka i interesa multinacionalnog kapitala ili pak tehnološke globalizacije interneta (koja će razminirati provincijalnu samodovoljnost i romantiku), znači